

УДК 332.363

С. А. Харківський, здобувач кафедри адміністративного, кримінального права і процесу Інституту права приватного вищого навчального закладу "Міжнародний університет бізнесу і права"

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОХОРОНИ ЗЕМЕЛЬ УКРАЇНИ ВІД НЕРАЦІОНАЛЬНОГО ВИКОРИСТАННЯ: ІСТОРИКО-РЕТРОСПЕКТИВНИЙ АНАЛІЗ

Розглянуто історичні аспекти розвитку адміністративно-правових засад охорони земель від нераціонального використання в Україні. В основу аналізу покладено методологічний підхід, згідно з яким норми права, в тому числі адміністративного, разом із економічними, політичними та соціокультурними особливостями українського суспільства в конкретний історичний період є елементом суспільства як складником соціальної системи.

Ключові слова: історія адміністративного права; адміністративно-правове забезпечення охорони земель України від нераціонального використання; правова охорона власності на землю; адміністративно-правова охорона санітарно-екологічних аспектів використання земельних ресурсів.

The article is devoted to the historical aspects of the development of administrative and legal protection of land resources in Ukraine. It made an excursion into the past historical times with a view to understanding the developmental stages of the administrative legislation of Ukraine in the sphere of law protection of land resources. The task of the article is to determine certain historical forms of legal protection of land from harmful use depending on certain historical and chronological types of society in the our state's territory.

The first stage is characterized by social stratification of law, unequal distribution of rights and privileges between different social stratus. At this stage of civilization development legal remedies for land protection are used primarily in relation to the protection of property rights of the highest social strata.

At the second stage there are transformations of the type of state system, industrial revolution and ecologization of public opinion. It leads to the formation of an administrative law mechanism for state managing by relations in the field of rational use of land resources.

The third stage chronologically coincides with the existence of the USSR. At this time the land resources are considered in terms of class ownership and industrial productivity. Problems of ecology and rational use of land became secondary. The deterioration of the lands and reducing the soil fertility was a result of this politic. The formation of a public administration system and the development of administrative legislation in the field of rational use of land resources are taking place at this stage as a reaction to these negative processes.

© С. А. Харківський, 2017

Key words: history of administrative law; administrative and legal protection of lands of Ukraine from irrational using; legal protection of land ownership; administrative protection of sanitary-ecological aspects of land resources use.

Постановка проблеми. Землю України традиційно вважають найбільшим національним багатством народу; її називають дорожчою за золото, нафту, вугілля. На переконання фахівців, у сучасних кліматичних умовах навіть за мільйон років на нашій планеті не зможе утворитися такий цінний родючий ґрунт [1, 146]. Визнання важливості земельних ресурсів для українського суспільства відображено й у Конституції України, ст. 14 якої проголошує землю основним національним багатством, що перебуває під особливою охороною держави [2].

Адміністративно-правовий захист охоплює різні аспекти використання земельних ресурсів: екологічний, пов'язаний із розумінням землі як одного з головних складників довкілля, від її стану залежить загальна екологічна обстановка у країні; економічний, що визначає значущість землі як предмета сільськогосподарського виробництва – важливий елемент української економіки; аспекти власності на землю. Предметом нашого наукового пошуку є саме аспект екологічно спрямованого використання, охорони та відтворення земельних ресурсів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У науковій літературі питання адміністративно-правового забезпечення раціонального землекористування часто розглядається крізь призму проблемних аспектів публічного управління у сфері використання природних ресурсів загалом; серед таких досліджень можна назвати праці В. Б. Авер'янова, В. М. Бевзенка, Ю. П. Битяка, І. Б. Коліушка, Т. О. Коломоєць, В. К. Колпакова, А. Т. Комзюка, Ю. О. Легези та ін. Історичні дослідження у галузі охорони земель від шкідливого антропогенного впливу здебільшого розкривають становлення та розвиток кримінально-правової охорони земель; цьому питанню присвячено праці В. К. Матвійчука, Р. О. Мовчана, А. М. Шульги. Екологічно-правові аспекти історичного становлення законодавства у сфері захисту земель від забруднення небезпечними речовинами розглянуто в дослідженні А. О. Попової. Проте питання ретроспективного розгляду адміністративно-правової складової охорони землі від нераціонального використання залишилось поза увагою науковців. Дана стаття є спробою заповнити цю пізнавальну прогалину.

Мета статті – розкрити історико-правові характеристики становлення та розвитку адміністративно-правового забезпечення охорони українських земель від нераціонального використання.

Виклад основного матеріалу. Історико-правові аспекти націлені не тільки на пізнання та обґрунтування закономірностей і зміни історичних форм протиправної поведінки, але й на розгляд відповідної трансформації законодавчих приписів щодо її викорінення. У даному історико-аналітичному дослідженні ми спробували дослідити обидва аспекти – розвиток і ускладнення соціальних відносин, у тому числі й пов'язаних із використанням земельних ресурсів, зумовлюють диференціацію і трансформацію правового забезпечення управління цими відносинами.

Як стверджують самі історики, історико-правові дослідження за своєю суттю мають констатуючий, а не аналітичний характер, в чому відбивається специфіка

історичної гносеології. Тож для забезпечення аналітичного підходу слід розглядати історичні форми правових явищ крізь призму триєдиної структури загального, особливого, одиничного. Власне ж правове явище, яке досліджується, є одиницею, первісною клітинкою вказаного пізнання, це конкретна подія, властивість, процес, що відбивають зовнішній бік об'єктивної соціальної дійсності та нерозривно пов'язані з її суттю [3, 14].

Дійсно, навряд чи ми збагатимо пізнавальний арсенал науки адміністративного права, якщо встановимо, що якийсь конкретний закон було ухвалено в якомусь конкретному році; нам потрібна інша оптика, за допомогою якої можна розглядати певні загальні та специфічні ознаки досліджуваного феномена в конкретну епоху. Зазначене наводить на думку, що здійснювати ретроспективний огляд правової охорони земель від нераціонального використання найлогічніше за допомогою системного підходу. При цьому систему згідно із загальнонауковим трактуванням цього поняття пропонуємо розуміти як сукупність взаємопов'язаних елементів, що перебувають у відносинах та взаємозв'язках і становлять єдине ціле, що характеризується новою інтегральною якістю, котра не може бути зведеною до властивостей жодного з елементів [4, 908].

Інакше кажучи, у цьому пізнавальному ракурсі феномен нераціонального використання земельних ресурсів (і, відповідно, правові засоби захисту від нього) розуміються як такі, що з'являються у певних умовах розвитку суспільства як соціальної системи. Основними елементами соціальної системи, на наш погляд, є економічний розвиток, політичний устрій, культурно-ціннісні установки, що панують у суспільстві в конкретний історичний момент, та система права. За такою схемою, визначаючи особливості кожної із зазначених підсистем суспільства в конкретний історичний період, спробуємо висвітлити історію становлення правової охорони земель від нераціонального використання земель. Відразу зазначимо, що, звичайно, ми не проводимо повної аналогії між середньовічними моделями управління та публічно-управлінською моделлю правової регуляції сьогодення, між патернами поведіння із земельними ресурсами, які видавалися протиправними нашим пращурам, та діями, що визнаються правопорушеннями сучасним українським законодавством. Наше завдання полягає в тому, щоб прослідкувати, які саме історичні форми правового захисту земель від шкідливого використання виникали на території нашої держави залежно від окремих історико-хронологічних типів суспільства і як соціокультурні особливості суспільних відносин у певну епоху впливали на конкретні конфігурації цього правового захисту.

На нашу думку, безпосередній аналіз історичних витоків правового захисту земель слід розпочати із часів Київської Русі. Цієї ж позиції дотримується В. К. Матвійчук, визначаючи, що до моменту її виникнення, тобто у процесі становлення феодальної держави, окремі звичаї родового ладу, в тому числі й щодо охорони природних об'єктів, які можна було використовувати в інтересах панівної верхівки, поступово трансформувались у норми усного звичаєвого права, котре можна розглядати як певну історичну форму правового захисту земель [5, 28].

Особливості політичного й економічного розвитку українських земель в епоху феодалізму (IX–XV ст.), в тому числі питання земельних відносин та охорони землі,

відображено в таких пам'ятках вітчизняного права, як “Руська правда”, “Псковська судна грамота”, “Новгородська судна грамота”, “Двинська статутна грамота”, Судебник 1497 р., Судебник 1550 р., в яких поступово відбувалася позитивна кодифікація норм звичаєвого права. На підставі вивчення історико-правових джерел можемо зробити висновок, що розвиток правового захисту земель в епоху феодалізму пов'язаний насамперед із розумінням землі як власності, тобто передусім із захистом майнових прав князів і бояр, а не екологічних аспектів. Наприклад, “Новгородська судна грамота” передбачала низку статей, зокрема ст. 7, 10, 11, 12, 24, 28, 29, які регулювали порядок вирішення земельних спорів, що стосувалися питань володіння землею, в тому числі пов'язаних із самовільним захопленням чужої земельної власності. Самовільне захоплення землі, згідно з “Новгородською судною грамотою”, мало назву “наїзд” (наїжджати – самовільно захоплювати чиєсь чуже володіння), каралось додатковим штрафом – “закладом”, який виплачувала винна особа разом із судовими витратами (печатними зборами) [6, 91].

Дослідник В. К. Матвійчук висловлює думку, що деякі статті “Руської правди”, встановлюючи покарання за порушення природного біогеоценозу, можна розцінювати як правовий захист екологічного характеру [5, 31]. Не можемо погодитися з цією позицією, адже навіть встановлюючи покарання за порушення природного стану довкілля, феодал – законодавець того часу насамперед дбав про захист власних майнових прав. Це підтверджується й диференціацією відповідальності залежно від власника землі, якій було заподіяно шкоду: селянська земля була найменш захищеною, а князівська охоронялась найжорсткіше. Із часом змінилися й конкретні види покарання за порушення прав титульних власників землі: так, ст. 62 Судебника від 1497 р., на відміну від “Руської правди”, встановлює, що особа, яка знищила або пошкодила межові знаки, чи “границі” (межі земельної ділянки), підлягає покаранню у вигляді биття батогами, а також штрафу в розмірі одного рубля (який сплачується потерпілому) [7, 92–93].

Отже, соціальна організація суспільства за типом феодалізму в аспекті юридичного устрою характеризується соціальним розшаруванням права, нерівним розподілом прав і привілеїв між різними соціальними верствами. Висока цінність землі як продуцента харчування й гаранта виживання у цей період супроводжується загальним визнанням пріоритету прав на неї у соціальній верхівки. До того ж зумовлена поширенням традиційних, аграрних типів господарювання надмірність природних ресурсів не викликає суспільної потреби у правовій охороні природного стану земель. Тому на цьому етапі цивілізаційного розвитку правові засоби захисту земель використовуються передусім щодо охорони майнових прав найвищих соціальних страт, тому діяння, що завдають шкоди землі, розглядаються як злочини проти власності її титульних володарів.

Другий етап, XVI – початок XX ст., характеризується, по-перше, перебуванням українських земель у складі різних державних утворень; по-друге, розвитком права в умовах абсолютизму; по-третє, початковим переходом суспільства до індустріального типу. Початок цього етапу ознаменувався поступовим переходом від звичаєвого права до права, санкціонованого державою, зменшенням питомої ваги звичаєвого права серед інших правових джерел. Наприклад, якщо в Литовських

статутах 1529 р. і 1588 р. прописано обов'язок судів у разі відсутності писаного права вирішувати справи на підставі звичаю [8, 7] і саме звичаєве право було основним засобом регуляції суспільних відносин у Запорізькій Січі, а за часів Гетьманщини у ході кодифікації чинного права слугувало одним із його основних джерел, то надалі сфера його використання дедалі звужується, особливо в тих землях України, що входили до складу Російської імперії, де поширюється вплив загальноімперських законодавчих актів.

Зазначене дає змогу дослідникам стверджувати наявність спільних ознак між попереднім і початком цього етапу становлення законодавчої охорони землі від шкідливого використання. Так, зокрема, зберігається розуміння землі передусім як власності; простежується відмінність правової охорони земельних прав між земле-власниками та селянами [6, 93]. Однак спостерігаються окремі владно-управлінські спроби забезпечити охорону й раціональне використання земель: так, у Валуовому наказі царя Михайла Федоровича для писарів та піддячих (XVII ст.) містилися норми, що визначали порядок описування земель залежно від рівня їхньої родючості та встановлювали правила відповідного поводження з ними: "...окремо описувати орні землі, які заросли лісом, надавати на них пільги в усіх державних податях строком на 15 років; на ділянки, що заросли чагарником, – 10 років, на чисті пере-логи – 5 років" [9, 46].

Трансформації імперського державно-правового механізму, що відбувалися з початку XVIII ст. під впливом і за зразком розвинених європейських країн, викликали поступову екологізацію законодавства, тобто створення правових норм, присвячених охороні довкілля. Саме у цей період з'являються перші нормативні акти, що встановлюють відповідальність за завдання шкоди окремим об'єктам довкілля, зокрема водним ресурсам. Так, наприклад, протягом 1718–1819 рр. було видано акти, що забороняли вивезення сміття в річки, канали, протоки, оброблення колод і дошок на берегах річок, викидання баласту в гаванях, річках і на рейдах, а порушення цих актів передбачало заслання на каторгу [5, 38].

У середині XIX ст. на території Російської імперії, в тому числі й на українських землях, відбувався промисловий переворот, спостерігався стрімкий розвиток текстильної, цукрової, машинобудівної галузей виробництва; українські землі стали центром видобутку залізної руди і кам'яного вугілля. Стрімко розвивалася залізнична галузь: так, з 1865 до 1890 рр. Харків, Київ, Кременчук, Катеринослав, Одеса перетворилися на великі залізничні вузли (всього прокладено 6350 верст залізниць) [10, 314]. У цей період зросло значення публічно-правових принципів дії на суспільні відносини як реакція на загрозу забруднення навколишнього середовища, втрату багатьох природних об'єктів. У галузі використання лісів, земель, надр та інших компонентів довкілля передбачалося втручання держави у права приватного власника, заборона безконтрольного використання природних об'єктів. Норми, що регулювали права та обов'язки землевласників, містились у X томі Зводу законів Російської імперії [11, 134]. Здійснювались спроби зменшити вплив факторів, що негативно діяли на природу, погіршували екологічні умови проживання людей, становили небезпеку для життя та здоров'я; серед інших вживалися й заходи кримінальної відповідальності. Наприклад, відповідно до "Уложения о наказаниях уголовных и исправитель-

них” від 1845 р., власники промислових підприємств, що забруднювали водні об’єкти, атмосферне повітря, земельні ґрунти, підлягали штрафу, арешту та зобов’язувалися припинити екологічно шкідливе підприємство [12, 30].

Фахівці визначають також виникнення у цей період початку екологічної суспільної думки, тобто розуміння важливості збереження природних якостей землі, передусім серед землевласників. Так, господарі землі виробили комплекс заходів, спрямованих на збереження родючості ґрунтів, які полягали у правильному виборі системи землеробства, що відповідала конкретним природнокліматичним умовам. Ця система включала раціональне використання землі, зміну й чергування посівних культур, належні прийоми обробки ґрунту та використання добрив [13, 58].

Розглянутий історичний етап можна умовно визначити як “перехідний”. Ця динамічність і змінність стосуються відразу кількох аспектів: по-перше, трансформації форми державного правління – від козацької республіки до абсолютної монархії російсько-імперського зразка; по-друге, типу соціально-економічної формації – від феодалізму з його агрогосподарською основою до початкової форми машинного індустріалізму; нарешті, в юридично-правовому зрізі спостерігається повна заміна звичаєвого права кодифікованим. Виникнення суспільної потреби у захисті природних ресурсів від антропогенного впливу закономірно мало своїм результатом виникнення, по-перше, адміністративно-правового регулювання у вигляді нормативного закріплення обов’язків землевласників щодо належного поводження із земельними ресурсами та запобігання негативним санітарно-гігієнічним наслідкам; по-друге, встановлення кримінально-правової відповідальності як заходу охорони земель. Як відомо, тоді адміністративна відповідальність ще не була оформленою в сучасну формулу відповідальності за невиконання адміністративних розпоряджень; брак чіткого розмежування злочинів і проступків зумовив віднесення всіх правопорушень до сфери дії кримінального закону. На цьому етапі землю вперше законодавець розглянув не тільки як предмет власності, але і як важливу частину довкілля, від стану якої залежить життя і здоров’я населення, тобто беруться до уваги санітарно-екологічні аспекти землекористування.

Третій етап у зв’язку зі своїми соціально-історичними особливостями отримує назву “радянський”. Першим нормативним документом, що визначав основи земельних відносин у радянській державі, був Декрет “Про землю”, прийнятий Всеросійським центральним виконавчим комітетом 26 жовтня 1917 р. Відповідно до нього, власність поміщиків на землю скасовувалась, а земля передавалася в розпорядження волосних земельних комітетів повітових рад сільських депутатів. У Декреті містились нормативні положення, спрямовані на забезпечення охорони сільськогосподарських земель. Так, ст. 6 визначала, що “губернські земвідділи мають право переводити землі у своє завідування й розпорядження, у чиєму би віданні вони раніше не перебували, з метою: а) охорони природних багатств землі від виснаження; б) вжиття заходів до збільшення продуктивності землі завдяки зрошувальним, осушувальним і обводнювальним спорудам, захисним лісопосадкам, укріпленню пісків тощо” [13, 59].

Цей Декрет заклав принциповий напрям подальшого розвитку українсько-радянського земельного законодавства. У 1922 р. було прийнято Закон УРСР “Ос-

новний закон про трудове землекористування” (27.05.1922 р.), пізніше – Земельний кодекс УСРР (25.10.1922 р.), згідно із ст. 62 якого встановлено санкції для землекористувачів, які по-хижацьки винищували землі. Це був період активізації кодифікаційних робіт, спрямованих на впорядкування та систематизацію земельно-правових норм [14, 59]. При цьому “хижацьке винищення землі” стосувалося здебільшого тих аспектів, які видавалися владі найзатребуванішими для подальшої індустріалізації: законними приписами заборонялися розробка надр, видобування піску, каменю. Безпосередньо ж стан земель і ґрунтів під охороною держави не перебував: ані КК УСРР 1922 р., ані КК УСРР 1927 р. не містили норм, що передбачали б відповідальність за шкідливе поводження із землею [15, 100].

Аналізуючи правове поле охорони землі від нераціонального використання на початку радянської доби, фахівці доходять висновку про акцентування уваги законодавця на переході права власності на землю від приватних землевласників до держави, тобто загальну економіко-політичну спрямованість тодішнього законодавства і відповідну занедбаність питань екологічного збереження земельних ресурсів України [9, 47]. Це стосується не тільки законодавства взагалі, але й напряду адміністративно-правової політики радянських часів зокрема: так, науковці визнають його значним “кроком назад” порівняно з публічно-правовим регулюванням відносин, пов’язаних із раціональним використанням земель, дореволюційної епохи [16].

Якщо ж після законодавчо-правових аспектів звернутися до історичних реалій, можна впевнено стверджувати наявність інтенсивного експлуатаційного ставлення до земельних ресурсів з боку радянських держави та суспільства. Прискорена індустріалізація, швидкі темпи розвитку промисловості, будівництво й функціонування металургійних, машинобудівних, транспортних та інших підприємств, урбанізаційні процеси – усе це сприяло розгляду природних багатств, в тому числі землі, виключно як сировини та засобу виробництва різної продукції, причому ресурси цієї сировини вважалися невичерпними.

Додаткову негативну роль у поширенні безгосподарського ставлення до землі відіграв і такий нормативний документ, як Постанова ЦВК (Центрального виконавчого комітету) СРСР від 01 лютого 1930 р. “Про заходи щодо укріплення соціалістичної перебудови сільського господарства в умовах загальної колективізації і щодо боротьби з куркульством”, яким було відмінено оренду земель, заборонено використання найманої праці в одноосібних господарствах, а так званих куркулів – заможних селян – позбавлено права користуватися землею [17]. Це призвело до того, що землі в буквальному сенсі залишилися “без господаря”; колективна власність сприймалася суспільною думкою як безплатний товар, як “нічия”, тобто така, що не потребує особистої турботи і стратегічного обережного використання з оглядом на майбутнє. Цьому сприяло також нераціональне ведення сільськогосподарських робіт, спрямованих на виконання “п’ятирічки за три роки”, як це було відображено в популярних радянських лозунгах.

Півстоліття тривалої інтенсифікації природокористування, адміністративно-командної системи господарського планування, реалізація недостатньо дорацьованих проектів щодо корекції водних басейнів річок та осушення боліт, деформація

земель внаслідок відкритого способу розробки родовищ корисних копалин зумовили погіршення екологічного стану території СРСР аж до кризового. Особливо небезпечними у цьому аспекті визнавалися такі території українських земель, як Придніпров'я, Донбас, басейни Азовського та Чорного морів. Наприкінці 60-х рр. минулого століття проблема виснаження природних ресурсів і погіршення стану довкілля досягла такого ступеня гостроти, що державним і партійним органам довелося визнати її актуальність [18, 96]. Згідно зі зразковим тоді формулюванням, запропонованим в одній із дисертаційних праць, “протягом довгого часу в практиці регулювання земельних відносин неправомірним вважалося лише таке використання землі, яке порушує принципи націоналізації землі. Суворе дотримання правових норм, спрямованих на охорону права державної власності на землю, і зараз має велике суспільно-політичне значення. Проте на сучасному етапі комуністичного будівництва на перший план висувається задача організації господарського використання землі” [19, 4].

Нормативно-правовою реакцією радянської влади на такий стан речей виявився Закон СРСР “Про затвердження основ земельного законодавства Союзу РСР і союзних республік” від 13 грудня 1968 р. Ст. 11 цього Закону встановлювала раціональне використання земельних ресурсів як обов'язок усіх землекористувачів, а у ст. 13 землекористувачів було зобов'язано вживати заходів щодо охорони земель і підвищення родючості ґрунтів. Серед іншого для нашого дослідження становить інтерес той факт, що цей Закон у ст. 50 “Відповідальність за порушення земельного законодавства” встановлював: особи, котрі винні у скоєнні таких діянь, як безгосподарське використання земель і використання їх з метою отримання нетрудових доходів, несуть кримінальну або адміністративну відповідальність; псування сільськогосподарських та інших земель, забруднення їх промисловими та іншими відходами, стоковими водами; невиконання обов'язкових заходів щодо покращання земель та охорони ґрунтів від повітряної, водної ерозії та інших процесів, що погіршують стан ґрунтів [20]. Тобто Закон СРСР “Про затвердження основ земельного законодавства Союзу РСР і союзних республік” уперше встановив настання не тільки кримінальної, але й адміністративної відповідальності за порушення приписів цього Закону.

На республіканському рівні нормативне закріплення обов'язку з раціонального використання земель відбулося завдяки прийняттю Земельного кодексу УРСР від 8 липня 1970 р.; до того ж зазначений Кодекс встановлював настання кримінальної або адміністративної відповідальності за порушення цих обов'язків для службових осіб та громадян [21]. Однак ані Закон СРСР “Про затвердження основ земельного законодавства Союзу РСР і союзних республік”, ані Земельний кодекс УРСР не встановили конкретних видів адміністративної відповідальності за ці правопорушення.

Заповнити цю прогалину мали норми Кодексу про адміністративні порушення УРСР від 7 грудня 1984 р., гл. 7 якого мала назву “Адміністративні правопорушення в галузі охорони природи, використання природних ресурсів, охорони пам'яток історії та культури”. Ст. 52–54 Кодексу встановлювали не тільки склади адміністративних правопорушень у сфері раціонального використання земель, але й конкретні види відповідальності, передбачені за їх скоєння: наприклад, згідно зі

ст. 53 КпАП УРСР, використання земель не за цільовим призначенням, невиконання природоохоронного режиму використання земель, розміщення, проектування, будівництво, введення в дію об'єктів, які негативно впливають на стан земель, неправильна експлуатація, знищення або пошкодження протиерозійних гідротехнічних споруд, захисних лісонасаджень тягло накладення штрафу (на громадян – від 3 до 20 мінімальних розмірів заробітної плати, на посадових осіб – від 10 до 25 мінімальних розмірів заробітної плати) [22].

Однак ці спроби законодавців вплинути на ситуацію не викликали позитивних змін. Як і раніше, правова політика радянської держави не надавала пріоритету загальним людським цінностям життя, здоров'я, екологічної безпеки перед економічними потребами. Проблеми екології мали статус “другорядних”, менш важливих, ніж, наприклад, питання розкрадання соціалістичної власності. І навіть адміністративно-правові засоби державного впливу, відображені у вищезазначених нормативно-правових актах, не здобули очікуваного результату: використання земельних ресурсів, як і раніше, мало нераціональний характер, внаслідок чого впродовж 1961–1991 рр. площі еродованих ґрунтів в Україні зросли майже на 30 %, а їхня питома вага у складі орних земель досягла 32 % [23, 43].

Спостережене зміщення акцентів у справі правової охорони землі із санітарно-екологічних аспектів на відносини власності наштовхує на думку, що радянське законодавство було певною мірою регресивним. Маємо на увазі, що в період, який передував радянському, не тільки закріплювалася правова відповідальність за порушення еколого-санітарної рівноваги, але й поширювалося соціальне розуміння важливості збереження природного стану земель, поступового становлювалася суспільна екологічна свідомість. В умовах верховенства радянської ідеології, яка першорядне значення приділяла питанням державної власності, загальнолюдські аспекти якості життя, в тому числі екологічно здорового життя й відповідальності за використання природних ресурсів, відійшли на другий план. Тож, на наше переконання, в соціокультурному аспекті радянський етап має більше спільного з першим, традиційним етапом становлення правового захисту земель, аніж з другим етапом, що безпосередньо йому передував.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі. Підсумовуючи результати нашого ретроспективного аналізу, зазначимо, що розкрито історико-правову характеристику адміністративно-правового забезпечення охорони українських земель від нераціонального використання та виокремлено його етапи.

З'ясовано, що протягом історії визнавалися суспільно важливими і відповідно підлягали охороні з боку держави різні аспекти користування землею. Виокремлено суспільні умови, необхідні для захисту земельних ресурсів від шкідливого антропогенного впливу, які досягаються за допомогою адміністративно-правових засобів: соціально-політичних (тип державного устрою), соціально-економічних (тип суспільного виробництва), соціокультурних (ідеологічно-ціннісні) та соціально-правових (рівень розвитку правової системи суспільства).

На першому етапі, у часи феодальної держави, розпочалося правове оформлення державного захисту земельних ресурсів, причому цей захист стосується лише власності на землю. На другому етапі під впливом економічних перетворень і змін у системі державного управління зародилася система адміністративно-правового регулювання використання земельних ресурсів щодо захисту їх від шкідливого антропогенного впливу. Радянський етап характеризується розвитком та усталенням адміністративно-правового складника захисту земель від нераціонального використання в частині правотворчості та водночас неефективністю зазначеного захисту в аспекті правозастосування. Подальший науковий аналіз цієї тематики потребує встановлення тенденцій історичної спадкоємності еволюціонування адміністративно-правових засад захисту земель від нераціонального використання в сучасній Україні.

Список використаних джерел:

1. Вівчаренко О. А. Земля України потребує правової охорони / О. В. Вівчаренко // Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України. – 2008. – Вип. 20. – С. 146–150.
2. Конституція України [Електронний ресурс]: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
3. Костицький М. В. Ключові підходи до методології пізнання української історико-правової дійсності / М. В. Костицький // Право. – 2015. – № 12. – С. 12–17.
4. Современный философский словарь / под ред. В. Е. Кемерова. – М. : Паррапринт, 1995. – 1287 с.
5. Матвійчук В. К. Теоретичні та прикладні проблеми кримінально-правової охорони навколишнього природного середовища : монографія / В. К. Матвійчук. – К. : Національна академія управління, 2011. – 368 с.
6. Шульга А. М. Історія розвитку кримінально-правової охорони земельних ресурсів в Україні / А. А. Шульга // Вісник Кримінологічної асоціації України. – 2014. – № 7. – С. 88–100.
7. Российское законодательство X–XX веков : [в 9 т]. – Т. 2: Законодательство периода образования и укрепления Русского централизованного государства. – М. : Юрид. лит., 1985. – 520 с.
8. Недбайло П. О. Норми права : конспект лекцій / Недбайло П. О. – Х. : Вид-во Харк. юрид. ін-ту, 1966. – 48 с.
9. Попова А. О. Історичні аспекти розвитку законодавства щодо правової охорони земель від забруднення небезпечними речовинами в Україні / А. О. Попова // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного ун-ту. Сер. Юриспруденція. – 2014. – Т. 2. – № 9. – С. 46–49.
10. Енциклопедія історії України : у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. ; Ін-т історії України НАН України. – К. : Наук. думка, 2005. – Т. 3: Е–Й. – 672 с.

11. Жаворонкова Н. Г. История развития земельного, природоресурсного и экологического права / Н. Г. Жаворонкова, О. А. Зиновьева // Вестник ун-та им. О. Е. Кутафина. – 2016. – № 1. – С. 133–147.

12. Автономов С. В. Развитие российского уголовного законодательства в сфере противодействия экологическим преступлениям: историческая динамика и тенденции / С. В. Автономов, И. А. Соболев // Вестник Санкт-Петербургского университета МВД России. – 2009. – Т. 43. – С. 27–34.

13. Мельник Л. А. Правовая охрана почв : дисс. ... кандидата юрид. наук : спец. 12.00.06 / Л. А. Мельник. – М., 2005. – 198 с.

14. Вівчаренко О. Правова охорона земель на українських теренах: історичні аспекти розвитку [Електронний ресурс] / Вівчаренко О. – Режим доступу : <http://www.pravnuk.info/urukrain/1298-pravova-oxorona-zemel-na-ukrainskix-terenax-istorichni-aspekti-rozvitku.html>

15. Мовчан Р. О. Кримінально-правова охорона земельних ресурсів в Україні в радянський період / Р. О. Мовчан // Правничий часопис Донецького університету. – 2015. – № 1–2. – С. 99–107.

16. Тангиев Б. Б. Научный эколого-криминологический комплекс (НЭКК) по обеспечению экологической безопасности и противодействию экопреступности [Электронный ресурс] : монография / Б. Б. Тангиев. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2010. – 515 с. – Режим доступа : <http://www.iprbookshop.ru/9253.html>

17. О мерах по укреплению социалистического переустройства сельского хозяйства в условиях сплошной коллективизации и по борьбе с кулачеством [Электронный ресурс] : Постановление ЦИК СССР от 01.02.1930 г. – Режим доступа : www.vvsu.ru/files/42C4CE97-9DDB-4F87-BAAF-74F798E7516

18. Лукьянцев В. П. Деятельность государства в области охраны окружающей среды в России: использование опыта тысячелетней истории [Электронный ресурс] / В. П. Лукьянцев // Черные дыры в российском законодательстве. – 2003. – № 1. – Режим доступа : <http://www.k-press.ru/bh/2003/1/rlukyantsev/rlukyantsev.asp>

19. Жариков Ю. Г. Правовая охрана почв в СССР : автореф. дисс. на соискание уч. степени канд. юрид. наук / Ю. Г. Жариков ; Всесоюзный ин-т юрид. наук. – М., 1963. – 16 с.

20. Об утверждении основ земельного законодательства Союза ССР и союзных республик [Электронный ресурс] : Закон СССР от 13.12.1968 г. № 3401-VII. – Режим доступа : <http://www.economics.kiev.ua/download/ZakonySSSR/data03/tex15219.htm>

21. Земельный кодекс Української РСР [Електронний ресурс] : Закон від 08.07.1970 р. № 2874а-07. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2874%D0%B0-07/page>

22. Кодекс Української РСР про адміністративні правопорушення [Електронний ресурс] : Закон від 07.12.1984 р. № 80731-10. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/80731-10/ed19841207/page2>

23. Городній М. М. Агрохімія : підручник / М. М. Городній, А. В. Бикін, Л. М. Нагаєвська. – К. : Алефа, 2003. – 786 с.